

Linnéa Nilsson och Paula Mulinari

Arbete och kapital i den globala fabriken

One form of wage labor may correct the abuses of another, but no form of wage labor can correct the abuse of wage labor itself.¹

Karl Marx

En internationell arbetsfördelning är central i etablerandet, konsoliderandet och underhållet av den aktuella världsordningen: globala löpande band handlar lika mycket om produktion av män-

niskor som om att »erbjuda arbete« eller skapa profit.²

Chandra Talpade Mohanty

De senaste decennierna har det bedrivits en omfattande diskussion kring omstruktureringarna av arbetet i väst. Det som varit mest påtagligt och knappast kan ha undgått någon är den massiva mängd management-propaganda som pumpats ut om den nya »kunscapeko-

1. Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of a critique of political economy* (1973), s 123.

2. Chandra Talpade Mohanty, »Kvinnliga arbetare och kapitalistiska skript – dominansideologier, gemensamma intressen och solidaritetspolitik«, i Catharina Landström (red), *Postkoloniala texter* (2001), s 133.

nomin« och »kunskapsarbetarna«, vilka sägs själva äga sina produktionsmedel. Vi har blivit formligen översköjda av begrepp som platt organisation, flexibel produktion, lagarbete etc. Den marxistiske teoretikern A Sivanandan menade 1989, i en kritisk artikel om teorier om postfordism, att det som i själva verket har förflyktigats i entusiasmen över postfordismen är de teoretiska och politiska bindningarna till marxismen³.

I det här kapitlet av *Fronesis* nummer om kapitalism har vi valt att lyfta fram två teoretiker – Saskia Sassen och Tiziana Terranova. I sina respektive analyser av hur relationen mellan arbete och kapital har förändrats betonar båda de processer och krafter som tenderar att negligeras i hegemoniska berättelser om »informationsåldern« och »den nya kunskapsekonomin«. Såväl Terranova som Sassen argumenterar mot ett alltför okritiskt omfamnande av teorier om övergången från »fordism« till »postfordism«, även om de menar att det *de facto* har skett substantiella förändringar i arbetslivets organisering de senaste decennierna. Vi följer Sassen i det att vi menar att det inte är fruktbart att föra en diskussion om förändringarna i arbetet utifrån ett ensidigt fokus på en sektor eller en region. Istället måste denna diskussion relateras till den vidare debatt

som tenderar att benämnas globalisering. Vi förstår globalisering varken som ett tillstånd eller en oundviklig process, utan som en strategi från kapitalets sida och ett svar på arbetarklassens kamp. Med denna inledning vill vi bidra till att placera in dessa diskussioner i ett vidare sammanhang rörande klasskampens förutsättningar. Vi kommer inledningsvis att diskutera hur kapitalismen idag är strukturerad likt en global fabrik, vilket bör förstås både i termer av en internationell uppdelning av moment i produktionsprocessen samt en disciplinering av arbetskraften. I den senare delen av inledningen kommer vi att lyfta fram exempel på omstruktureringar på den svenska arbetsmarknaden och visa på hur dessa kan förstås genom de processer som Sassen och Terranova identifierar i sina artiklar.

Arbetsdelningen i den globala sociala fabriken

Om man liksom ekonomen Massimo De Angelis⁴ analyserar globalisering i termer av en strategi från kapitalets sida, blir den avgörande aspekten att se hur kapitalet ständigt utvidgar sina cirkulationsdomäner i sin strävan att betvinga de schismer som arbetarkampen ger upphov till. Men eftersom den under-

3. Ambalavaner Sivanandan, »All that Melts into Air is Solid: The Hokum of New Times« i *Race and Class* vol 31, nr 3, 1989.

4. Massimo De Angelis, »Trade, the global factory and the struggles for new commons« (2000). Paper framlagt vid Conference of Socialist Economists 1-2 juli 2000 i London. Finns upplagd på De Angelis hemsida: <http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis>

liggande antagonistiska relationen kvarstår innebär varje nytt territorium som underordnas kapitalet och dess cirkulation även en utvidgning av den antagonistiska klassrelationen – med andra ord medför utvidgandet av kapitalets cirkulationsdomäner även en utvidgning av arbetarklassen och dess kamp.

Marx skiljer mellan två faser i kapitalets införlivande av arbetet: arbetets formella underordning under kapitalet respektive arbetets reella underordning under kapitalet.⁵ Begreppet formell underordning betecknar för Marx de processer genom vilka kapitalet inkorporerar arbetspraktiker, traditioner och föreställningar i sitt produktionsförhållande, förhållanden som tidigare inte varit inordnade i den kapitalistiska logiken. Därigenom är denna process på ett grundläggande plan relaterad till kapitalismens utvidgning, men kan enligt Marx endast upprätthållas till en punkt där den kapitalistiska expansionen nått en yttre gräns. Förespråkare för den typ av autonom marxism som Terranova tillhör menar emellertid att kapitalismens utveckling under senare tid har gjort denna gränsdragning obsolet – det kan inte längre sägas existera något absolut yttre i förhållande till kapitalismen. Man kan förstå det som att kapitalet idag självt dirigerar förutsättningarna för

uppkomsten av sociala praktiker, snarare än att införliva redan existerade praktiker. Vad man vill fånga med begreppet reell underordning, är den process varigenom integrationen av arbetet i kapitalet intensifieras och fördjupas. Resultatet är ett samhälle vars sociala relationer är helt och hållet kapitaliserade.

Utifrån ovanstående distinktion kan vi förstå varför De Angelis ser det som fruktbart att beskriva globalisering såsom en kvalitativ process som inte endast är en geografisk utbredning av ekonomiska aktiviteter. Han introducerar begreppet den *globala fabriken* och avser med detta inte en metafor utan just en strategi som syftar till att samordna och rationalisera produktionen på global nivå. Vårt främsta fokus i denna del av inledningen ligger på att kortfattat skissera hur den globala fabriken strukturerar den internationella arbetsdelningen. Genom de transnationella företagen integreras produktionsprocessen vertikalt, vilket innebär att produktionscykeln på en global nivå delas upp, utifrån de olika produktionsmomentens komparativa kostnader. Kortfattat kan det beskrivas som att de former av produktion som är arbetsintensiva och inte kapitalkrävande lokaliseras till låglöneområden, medan produktionen av de komponenter som kräver sofistikerad tek-

5. Denna diskussion för Marx i texten »Den omedelbara produktionsprocessens resultat«, som på svenska finns utgiven i Karl Marx och Friedrich Engels, *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter* (1975), s 579-675. Denna text kom till någon gång mellan 1863 och 1866, under Marx arbete med att färdigställa *Kapitalet*.

nologi eller kostnadskrävande kompletära tjänster lokaliseras till området som är strukturellt gynnsamma för den typen av produktion. Den här strategin är således snarlik den fordristiska, men nu tillämpad i en annan kontext.

De transnationella företagen tenderar att ha sin främsta verksamhetsbas och sina huvudkontor i globala städer (ofta lokaliserade i USA, Japan eller Västeuropa) eftersom de, vilket Sassen påpekar, utgör centra för specialiserade bolags-tjänster och medger de strukturella förutsättningarna för denna form av verksamhet. Dessa företag verkar i allt högre utsträckning dels genom »outsourcing«⁶, dels genom att lägga ut verksamheter på entreprenad. Denna modell är till stor del avhängig tillgången till avreglerade arbetsmarknader eftersom varje led i produktionskedjan innebär en internaliserad risk, vilken hanteras genom att företagen på ett smidigt sätt flexibilerar sin tillgång till arbetskraft. I enlighet med Sassens analys kan vi se hur denna strategi ofta baseras på en uppdelning, i dels en närmast toyotistiskt kontrollerad arbetskraft i »moderföretaget« (så kallat arbetardeltagande, medbestämmande, lagarbete etc), dels en geografiskt utspridd underkontrakterad arbetsstyrka. Den senare är beroende av en avreglerad ar-

betsmarknad som utsätter arbetaren för högre konkurrens och flexibileringskrav. Detta bidrar därmed starkt till den typ av polariserade arbetsmarknader världen över som Sassen identifierar.

För Sassens del är det centralt att visa på hur detta har inneburit att många företag omorganiserats kring flexibla modeller baserade på en liten kärna av permanent arbetskraft och en periferi av osäkra och tillfälliga arbeten: deltidsarbeten, inhyrda arbetare, »svart« arbete och hemarbete för att bara nämna några exempel. I dagens produktion gäller det att även i nyckelindustrier såsom elektronik kan behoven av arbetskraft mötas av en starkt differentierad arbetskraft som motsvarar olika moment i produktionsprocessen. Den här utvecklingen verkar genom en könad arbetsdelning, där kapitalet drar fördel av och reproducerar arbetets ideologiskt könade förtecken för att maximera värdeackumuleringen. Sassen lyfter fram statistik som visar att det inom elektroniksektorn i USA finns en högre andel kvinnor i förhållande till andra delar av tillverkningsindustrin, vilket hon menar beror på att det skett en feminisering av arbetskraften vid elektroniksektorns löpande band. Med feminisering avser inte Sassen bara det fysiska faktum att det existerar en högre andel

6. Detta innebär att ett företag för över en process eller en resurs till ett annat företag och sedan köper tillbaka det man vill ha ut av processen eller resursen. Till skillnad från när man till exempel lägger ut en process på entreprenad släpps här även äganderätten till själva processen.

kvinnor där, utan att dessa arbeten ideologiskt feminiserats genom att de av arbetsköparna karaktäriseras som lämpliga arbeten för kvinnor som har flinka lemmar samt vars huvudsakliga syssla är att ta hand om hem och barn. Den potentiella arbetskraften förväntas vara tålmodig, ansvarstagande och, framför allt, den förväntas inte ställa krav på arbetsköparen eftersom arbetet inte är dess huvudsakliga syssla.⁷

Ett stort antal feministiska teoretiker har liksom Sassen tidigare pekat på hur de processer som De Angelis beskriver uppvisar en i grunden könad struktur. Det är ofta en extremt hög andel kvinnor som arbetar för de transnationella företagen i frihandelszonerna och majoriteten av »den nya ekonomins« så kallade kärnarbetare är vita män, medan kvinnor, framförallt färgade kvinnor, ofta finns i de arbeten som kännetecknas av stor osäkerhet och extremt långa arbetsdagar. Den nya teknologin verkar paradoxalt nog inte så mycket föra med sig en minskning i abstrakt arbete (det vill säga arbete utfört såsom lönearbete), utan snarare innebära dess utbredning och fördjupning genom det massiva utnyttjandet av underleverantörer och

informatiseringen av anställningsbetingelserna.

Som ett resultat av ovanstående är inte differentieringen i arbetskraften ut-suddad genom dess införlivande i de mest avancerade sektorerna. Förändringarna i arbetsförhållandena inom en sektor kan således inte ses som uttryck för en generell förskjutning. Differentieringen och den geografiska spridningen är mekanismer som tenderar att motverka att arbetarna vinner inflytande och makt över kapitalet och utgör därmed en viktig strategi för kapitalets kontroll över arbetskraften. Den här strategin inbegriper även ett disciplineringsmoment i form av ett allestädes närvarande hot om förflyttning av produktionen.

Sassens text visar att utbredningen av abstrakt arbete inte på något enkelt sätt kan sägas peka mot ett arbetarsubjekt med enhetliga arbetsförhållanden och anställningsvillkor, inte heller mot en klar distinktion mellan arbetare i nord och arbetare i syd. Denna tendens bör emellertid inte förleda oss till att tro att det inte längre kan sägas existera en sådan skillnad. Den vertikala integrationsstrategin som används av transnationella företag drar fördelar av de lägre

7. För vidare diskussioner kring feminiseringen av vissa arbeten och hur detta är relaterat till den internationella arbetsdelningen hänvisas intresserade läsare till Mohanty (2001); Maria Mies, *Patriarchy and accumulation on a world scale: Women in the international division of labour* (1986); Swasti Mitter, »Women working world wide« i Rosemary Hennessy och Chrys Ingraham (red), *Materialist Feminism. A reader in class, difference, and women's lives* (1997). För den kvantitativa aspekten utgör Naomi Kleins *No Logo* (2001) en statistikbemängd, om än inte så teoretisk, redogörelse av detta fenomen.

lönerna i vissa områden i syd och använder dem som ett förhandlingskort för att pressa ner sitt hemlands löneläge. Resultatet av denna process blir, vilket framgår av Sassens text, en samtidig närvaro av utveckling och underutveckling i samma land, region, stad, eller till och med kvarter.

Arbete, teknologi och kontroll

Som vi poängterade ovan strävar kapitalet efter att betvinga den grundläggande antagonismen kapital-arbete genom att utvidga sina cirkulationsdomäner. I och med att alla aspekter av social interaktion därmed utgör måltavlor för kapitallogiken och så till vida att produktionen delas upp inom en produktionskedja som inbegriper ett stort antal länder, kan vi i allt större utsträckning sägas leva i en global social fabrik. De kontinuerliga omstruktureringarna i den internationella arbetsdelningen, som är kapitalets svar på arbetarnas motstånd, skapar nya styrnings- och kontrollproblem för kapitalet i och med att dessa omstruktureringar tenderar att ge upphov till en samhällelig fragmentering och inte minst till nya motståndsstrategier från arbetets sida. En av utgångspunkterna för Sassens artikel är således att de grundläggande förändringar som det ekonomiska livets organisering har genomgått i USA och Västeuropa de senaste femton åren, har resulterat i en allmän ekonomisk otrygghet, marginali-

sering och, framförallt, nya former av anställningsbaserad fattigdom.

Ett i väst konkret uttryck för kapitalets kontinuerliga omstruktureringar av den internationella arbetsdelningen är uppkomsten av en strukturellt betingad arbetslöshet. För kapitalet innebär denna både en potentiell möjlighet och en risk. Terranova påpekar i sin text att »[t]rots alla motsägelser i det i sin utveckling långt framskridna kapitalet och dess förhållande till strukturellt betingad arbetslöshet, tycker postmoderna regeringar inte om dem som inte kan anställas alls.« Vad hon vill betona är naturligtvis att det för kapitalet är väsentligt att arbetets möjligheter hålls vid liv. En reservarbetskraft som vägrar arbeta och vägrar söka arbete är föga gynnsam för kapitalet, eftersom den inte maximalt bidrar till att pressa ner lönenivån. En avancerad kapitalism som är i behov av en större andel människor som utgör en potentiell arbetskraft måste reproducera arbetsreserven både rent fysiskt och ideologiskt – det måste rent fysiskt finnas arbetare tillgängliga för att fylla behoven, samtidigt som dessa arbetare måste ha internaliserat de ekonomiska imperativ som gör att de är villiga att underkasta sig arbetet.

Ett led i detta är exempelvis den i Sverige införda »aktivitetsgarantin« som gjort att arbetslösa nu »fått möjlighet« att söka arbete på heltid, vilket även med bästa välvilja inte kan betraktas som något annat än nyspråk i sann Orwellsk 1984-anda à la »frihet är slaveri«. Kopplat till restriktivare regler

för a-kassan innebär detta att allt fler går miste om sin a-kassa om de inte tar de arbeten de erbjuds.⁸ Ett annat exempel är naturligtvis de många utbildningar som erbjuds inom ramen för arbetsförmedlingen, vilka är ett led i att se till att arbetarna inte blir alltför odisciplinerade för att vid behov kunna slussas in som flexibel arbetskraft på den formella arbetsmarknaden. »Livslångt lärande« blir i det här sammanhanget en aspekt av det strategiska implementerandet av flexibilitet som ett försök att skapa en arbetsstyrka som är både kapabel och villig att utstå kontinuerliga omstruktureringar.

Ovanstående iakttagelser visar på kapitalets ständiga problem att omvandla all tid till produktiv tid (mervärdesgenererande tid). Sassen poängterar i sin text att det inte handlar om processer som stänger ute och därmed skapar marginalisering, utan att marginaliseringen i sig är inneboende i de nya strukturella tillväxtprocesserna. Enligt De Angelis kan erosionen av den sociala väven, den ökande fattigdomen och marginaliseringen som skapas genom nedskärningar i offentliga utgifter verka funktionellt för kapitalackumulatio- nen. Han tar upp exempel från USA där fångelser konstruerats som massiva arbetsläger för tillverkning av komponenter för bland andra IBM och Compaq,

samtidigt som tidigare produktionsanläggningar för denna tillverkning läggs ner.⁹

Som vi redan har konstaterat skapar de nya informationstekniska förutsättningarna möjligheter att på en global skala integrera och samordna skilda arbetspraktiker i en helt ny omfattning. Idag har kontrollen och koordineringen av arbetet i allt högre utsträckning kommit att bäddas in i de nya kommunikationstekniska infrastrukturer där Internet utgör en viktig del. När Taylor beskrev industrikapitalets behov av att så att säga skilja huvuden från händer och separera arbetsuppgifter i syfte att öka arbetshastigheten och pressa kostnaderna var naturligtvis den samhällslika kontexten och villkoren annorlunda från vad de är idag. Detta bör emellertid inte förleda oss att tro att vi idag kan tala om ett post-tayloristiskt samhälle i bemärkelsen att taylorismen och fordismen inte längre är karaktäristiska för produktionen. Strukturen på dagens »kunskapsekonomi« vilar fortfarande i hög grad på den form av arbetsdelning som taylorismen lade grunden för. Här i Sverige kom nyligen Mikael Nyberg ut med sin bok *Kapitalet.se* där han argumenterar för att vad vi bevittnar inte är det löpande bandets försvinnande, utan snarare dess spridning till att omfatta allt fler områden.

8. Se exempelvis Bo Göran Dahl, »Fler och fler förlorar sin a-kassa«, *Sydsvenska Dagbladet* 12 maj 2001.

9. Massimo De Angelis, »The Autonomy of the Economy and Globalization«, i *vis-à-vis* nr 4 1996.

Kampen för att reducera arbetsdagens längd har varit och är central för arbetarklassen och Marx ger i *Kapitalet* ett antal exempel på hur kampen mot arbetsdagens längd tvingade kapitalet att söka nya strategier för värdeackumulation. Kampen om tiden tar sig många uttryck; kampen om normalarbetsdagen är en aspekt av detta, men inte mindre viktig är kampen om lunchraster, rökpauser etc. Många företag är idag behjärtansvärt bekymrade över sina rökande anställda – allt för deras egen skull, naturligtvis. I en artikel i *Sydsvenska Dagbladet* om kvinnliga tandläkare förklarade en intervjuad tandläkare att: »Man känner sig som en fabriksarbetare som arbetar på ackord«¹⁰. Varenda patientminut bokförs och i slutet av månaden får tandläkaren besked om sin egen lönsamhet. När journalisten skriver att tandvården genomsyras av en organisationsideologi som är hämtad från industrin behöver vi knappast spekulera om vilken som åsyftas. Det unika för industrin var och är att maskinernas regelbundna verkningsgrad medverkade till att pressa arbetarna att arbeta mer kontinuerligt och minimera oregelbundenheter i arbetsda-

gen. Det här kan förstås som ett eliminerande av de stunder som arbetarna kan slappna av under arbetsdagen. Uppenbarligen kan det inom tandvården inte *direkt* relateras till maskinernas verkningskapacitet, utan det handlar om att effektivitetskraven dels intensifierar arbetet, dels får de anställda att själva minimera sina pauser och luckor under arbetsdagen.

Men medan kamperna om tiden i fabriken eller på kontoret är många och varierande, så är det idag frågan om tiden utanför den officiella arbetsdagen som på många sätt kan betraktas som den mest problematiska. Ett svar på minskningen av den produktiva tiden på fabriken var enligt Marx att utöka den oavlönade arbetsdagen utanför arbetsplatsen. I sin analys av omstruktureringarna på arbetsmarknaden identifierar Sassen just denna strategi för att öka det absoluta mervärdet i exempelvis överföringen av arbetsmarknadsfunktioner till hushåll eller lokalsamhällen, vilket är ett led i vad hon benämner en ökande informalisering av arbetet.¹¹ Genom att dra fördel av hemarbete, »sweatshops«¹² och frilansare kan kapitalet åstadkomma en mervärdesökning

10. Beatrice Palm, »Kvinnliga tandläkare mår dåligt«, *Sydsvenska Dagbladet* 14 maj 2001.

11. Med »informalisering« åsyftar Sassen två saker: dels kan det betyda att några eller samtliga moment i en produktionsprocess flyttas över till den informella sektorn, dels kan informaliseringen av arbetet innebära att de formella reglerna som kringgärdar det luckras upp, vilket betyder att jobben i större utsträckning blir flexibla, tillfälliga och osäkra.

12. »Sweatshop« används ofta, särskilt inom amerikansk vänsteraktivism och -debatt, för att beteckna arbetsplatser som har usla anställningsvillkor, svältlöner och dålig arbetsmiljö, i såväl västvärlden som tredje världen.

utan att den reglerade arbetsdagens längd nödvändigtvis ökar. Eftersom dessa arbetare ofta inte faller inom ramar för arbetstidsregleringar så finns det inga hinder för att deras arbetsdag vida överskrider den reglerade. I sammanhanget kan det vara av intresse att uppmärksamma en i Sverige nyligen utkommen TCO-undersökning som visar att i takt med att trycket inom arbetslivet ökar, arbetar allt fler på oregistrerad och obetald övertid.¹³ I den artikel där undersökningen uppmärksammas anges orsakerna till detta dels vara att företagen använder sig av kalkylerad underbemanning, dels att arbetsorganisationen har ändrats så att man, istället för att som tidigare ha en mellanchef som beordrar personalen att arbeta övertid, har lagt ut hela ansvaret för att arbetsuppgifterna skall utföras på personalen. Ofta har företagen varit vänliga nog att vara de anställda behjälpliga med införskaffandet av den för hemarbete nödvändiga tekniken, exempelvis mobiltelefoner och hemdatorer, som gör att många arbetsuppgifter kan skötas även hemifrån.

Vad både Terranovas och Sassens texter pekar mot och som Marx svårigen hade kunnat förutse är hur kapitalet allt mer kommit att omstöpa hela samhället som en fabrik så att sociala aktiviteter struktureras i en mervärdesskapande process. För en marxistisk analys innebär det att vi måste gå vidare genom

att se hur kapitalet vertikalt strukturerar hela det sociala fältet och allt mer tenderar att tillintetgöra tudelningen mellan (det civila) samhället och kapitalet. Med andra ord tenderar kapitalet att förverkliga den universella marknaden; där kontrollen och exploateringen av arbetet allt mer sker bortom vad vi snävt benämner arbetsplatsen – eller snarare – de för arbetsplatsen karaktäristiska kontrollmekanismerna tenderar att genomsyra hela samhället.

När Terranova i sin artikel argumenterar mot den gängse tesen att kapitalet i en närmast ondsint gest skördar frukterna av människors önskningsar och fantasier genom att inkorporera »autentiska kulturella praktiker«, så gör hon det mot bakgrund av att hon menar att dessa praktiker alltid redan är inskrivna och uppkomna i en kapitalistisk kontext. Hon poängterar att den digitala ekonomins beroende av »gratisarbetet« är en del av större mekanismer i ett kapitalistiskt utvinande av värde, vilka är karaktäristiska för senkapitalismen i sin helhet. Snarare än att betrakta fritid såsom något som står i motsats till arbete för kapitalet bör man studera hur kapitalet har införlivat även denna tid i sin ackumuleringsprocess.

Avslutningsvis vill vi poängtera att de skeden och utvecklingstendenser som skisserats ovan inte är resultatet av oundvikliga processer, utan är den fak-

13. Göran A Nilsson, »Flexibel arbetstid skapar dold övertid«, *Sydsvenska Dagbladet* 29 april 2001.

tiska och motsättningsfyllda utkomsten av politiska och ekonomiska strategier till följd av en konflikt mellan arbete och kapital. Med andra ord kan dessa processer utmanas, vilket sker dagligen, på ett otal platser i den sociala fabriken. Som sagt, utökningen av kapitalets cirkulationsdomäner innebär även en utökning av arbetarklassens motstånd till andra domäner. Varje nodpunkt inom den globala produktionskedjan utgör ämne för en implicit eller explicit konflikt, och som De Angelis poängterar är denna produktionskedjas övergripande arkitektur extremt beroende av teknik som kommunikationer och transporter. I sin *Operai e Capitale* (Arbetare och kapital) skrev Mario Tronti 1966 att de tekniker som kapitalägaren använder för att integrera ekonomiska funktioner kan omvandlas till vapen gentemot ka-

pitalet i händerna på en organiserad arbetarklass. Stycket kan vara värt att citera i sin helhet:

The techniques of economic integration tried by the owner – an objective need of the production of capital – become tools of political control over capital, thus means of workers' self-management. An insubordinate use of integration becomes possible. Concretely, this is the revolutionary use of capitalist development. Only at this point the organised labor movement can and therefore must continually overthrow the instruments of domination of capital into means of insubordination of labor thus coercing through violence the objective needs of capitalist production to function as subjective instances of revolutionary workers.¹⁴

14. Mario Tronti, »Social Capital« i *Telos*, nr 17, 1973, s 119f. (Texten i *Telos* är ett översatt utrag från Trontis italienska originalbok.)